

JOSEP LLUÍS BARRASA PINEDO

**AQUELLES ESCOLES
ELS LOCALS QUE SERVIREN D'ESCOLA AL
BAIX EMPORDÀ: SEGLE XIX**

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ
Sant Feliu de Guíxols, 2011
Volum 30 - ISSN 1130-8524

RESUM: En aquest treball es repassa la deficitària situació dels edificis escolars de la comarca del Baix Empordà durant el segle XIX. En els inicis de l'escolarització obligatòria i fins molt avançat el segle XX, els mestres van haver de desenvolupar la seva professió en unes condicions gens favorables. L'exposició està feta a partir de la consulta de múltiples documents dipositats en diferents arxius. La descripció dels locals escola escrita per mestres i inspectors de l'època suposa una notable aportació a la memòria històrica dels pobles i ciutats de la comarca.

PARAULES CLAU: Educació. Edificis escolars. Escoles. Segle XIX. Pobles Baix Empordà. Parvulari. Albons, Gualta, Palafrugell, Begur.

Una idea que s'anava escampant entre els il·lustrats i liberals de finals del segle XVIII i començaments del segle XIX era que l'educació de la població havia de ser responsabilitat de l'Estat. Mentrestant, l'ensenyament de les primeres lletres quedava en mans dels rectors de les parròquies –com un complement i barrejat amb l'ensenyament del catecisme– o es feia en convents i seminaris, preparant futurs monjos o capellans. Les famílies benestants mantenien preceptors a domicili. Alguns ajuntaments, cap al final del segle XVII i començament del XVIII, aprovaven alguna forma de facilitar als fills dels ciutadans amb capacitat econòmica l'ensenyament de les primeres lletres: bé proporcionant un espai que servís d'escola, bé pagant una certa quantitat als mestres. Tot plegat feia que l'analfabetisme afectés una part molt important de la població. Aquest fet resultava insostenible –i més si es comparava amb els països europeus– en uns moments en què s'iniciava el camí cap a la industrialització. A mitjan segle XIX, Anglaterra i França tenien uns índexs d'alfabetització del voltant del 50 %, mentre que tant al Baix Empordà com a Girona i com a la resta de l'Estat no s'arribava al 24 % entre població semianalfabeta (només sabien llegir) i la plenament alfabetitzada. Va ser, però, a començaments del segle XIX i, particularment, a partir de la llei d'educació del 1857, la coneguda com a llei Moyano, que els ajuntaments van haver d'aportar unes

infraestructures que servissin d'escola. En aquest treball es recullen testimonis de mestres i inspectors d'ensenyament del Baix Empordà que fan palès el llarg i difícil camí que els mestres i la societat van haver de recórrer fins aconseguir que nens i nenes tinguessin uns locals dignes de la funció d'ensenyar. Aquest objectiu no es va atènyer fins ben avançat el segle XX. En els documents consultats, els educadors i educadores del segle XIX en ocasió de la visita de l'inspector provincial havien d'escriure un informe sobre les seves escoles. Aquí aprofitarem l'apartat que feia referència a la *Situación, estado y dependencia del edificio*. Els mestres van descrivint com eren les seves escoles en pobles i ciutats de la comarca. Malgrat unes condicions que avui considerariem denigrants, van desenvolupar la seva funció d'una forma lloable.

1. ELS INICIS DE LES ESCOLES AL BAIX EMPORDÀ

Ja que no és aquest l'objecte de l'article ens referirem breument a la situació escolar anterior a la llei d'educació de 1857. En el seu *Diccionario historico-geográfico de España y sus posesiones de ultramar*, (MADOZ, 1849), Pascual Madoz es referí als pobles que tenien alguna estructura escolar. D'alguns, afirmà simplement que tenien escola d'instrucció primària –només per a nois, és clar–. És el cas de **Bellcaire**, **Calonge**, **Peratallada** i **la Pera**. D'alguns altres aportà alguna altra dada complementària. De **Pals**, diu que hi havia “*una escuela de instrucción primaria, dotada con 2.800 reales de vellón anuales, concurrida por 130 alumnos.*” D'**Albons**: “*Una escuela sin dotación fija, a la que concurren como unos 24 alumnos.*” De l'escola de **Corçà**: “*Està dotada con 1.100 reales, concurrida por 30 alumnos.*” De **Gualta**: “*Hay una escuela para 20 alumnos, que pagan al maestro una retribución convencional.*” De **Begur**: “*Una escuela a la que concurren 60 alumnos.*” D'**Ullastret**: “*La casa consistorial y escuela de instrucción primaria se hallan en el local de una antigua capilla.*” De **Monells**: “*Una escuela de instrucción primaria, concurrida por 12 niños.*” De **Verges**: “*La cárcel y la escuela de instrucción primaria están en el local de la Casa Consistorial.*” De **la Bisbal**: “*Hay 3 escuelas de instrucción primaria para niños, a las que concurren en número de 235; dos de ellas son particulares y una dotada por la villa con 2.200 reales; 8 para niñas, concurridas por unas 200 alumnas,*

a las que se les enseña, además, las labores propias de su sexo.” De **Palafrugell**: “Hay varias escuelas particulares de instrucción primaria.” De **Palamós**: “Existe un ex-convento de agustinos cuyo local se ha dedicado para las escuelas de instrucción primaria; de éstas hay una dotada por el ayuntamiento con 4.000 reales anuales, concurrida por 80 alumnos; otra escuela particular asistida por 70 niños y protegida por el ayuntamiento. Las escuelas de niñas, aunque carecen de autorización, se tolera esta falta por la escasez de maestras aprobadas.” De **Sant Feliu**: “Una escuela de instrucción primaria, dotada con 8.000 reales y concurrida por 200 alumnos; dos de igual clase de particulares, también para niños; y dos para niñas, que asisten en número de 300.” Finalment, de **Torroella de Montgrí**: “Una escuela de instrucción primaria para niños, dotada de 6.000 reales de vellón para el maestro y 2.800 al pasante; otra particular de igual clase y otra para niñas. A la primera concurren 100 alumnos, a la segunda 40 y a la tercera 35 educandas.”

Les informacions de Madoz no són les úniques que confirmen l'existència d'escoles, fins i tot anteriorment a la publicació del seu diccionari. Florensa (FLORENSA, 1996) aporta dades dels pobles de la comarca que ja tenien alguna estructura d'escola pública de primeres lletres des del segle XVIII: **la Bisbal, Begur i Calonge**. Altres pobles que tenen escoles o assignacions públiques per a escoles de minyons durant el període de 1820 al 1823 són: **Garrigoles, Palafrugell, Palamós** (una escola de primeres lletres, pública; un magisteri de primeres lletres, a càrrec de dos religiosos exclaustrats; altres escoles de primeres lletres, privades, i una escola d'ensenyança mútua), **Sant Feliu de Guíxols** (2 mestres públics de primeres lletres i 3 mestres privats) i **Verges**.

A **la Bisbal**, almenys des de 1818 existia la *Real Escuela de primeras letras, per als nois*. Per altra banda, l'alcalde Josep Grassot fundà una escola per a noies l'any 1812 i el 1851 es creà el col·legi del Cor de Maria (CORTADELLAS, p. 514). A **Palafrugell**, els padrons de 1824 i 1825 fan referència a mestres exercint a la vila. Els censos d'aquests anys assenyalen igualment que unes vuitanta nenes eren ensenyades per algunes dones, les quals no tenien la consideració de mestres. L'any 1843, se signà un acord amb l'Ajuntament per tal d'obrir una escola subvencionada amb fons públics. Les noies de Palafrugell no van disposar d'escola pública fins l'any

1853. La primera mestra fou Teresa Burcet i Sabater. La creació de la primera escola pública de nenes coincidi amb l'obertura d'una altra escola per a nenes, privada, a càrrec de les germanes carmelites, establertes a l'hospital (BUSQUETS I MOLERO, 1993) .

Hi ha documents que indiquen que a **Palamós** hi hauria hagut alguna escola sostinguda amb fons municipals cap a 1733 i, al llarg del segle, d'altres de privades per a nenes. Sembla ser que l'estudi municipal era molt a prop de les escales d'entrada de l'església, però que, a la segona meitat del segle XVIII, es va fer un nou col·legi prop de la cruïlla del carrer Ave Maria amb les escales del Perill i del Mal Pas (CORTADELLAS, p. 515). En començar el segle XIX, i fins la seva meitat, l'escola municipal va anar malvivint en diferents locals llogats. L'any 1834 hi havia dos mestres particulars. Des de l'any 1840 fins al 1848, l'antic convent dels agustins del Pedró, un cop desamortitzat, s'utilitzarà com escola i residència dels mestres. L'any 1852 es creà la primera escola pública de nenes de Palamós.

Sant Feliu de Guixols sembla ser que tenia escola de minyons des dels inicis del segle XVIII. Resulta versemblant pensar que també el monestir de benedictins destinés alguns recursos a l'ensenyament d'estudis primaris i de llatinitat. Dues escoles privades per a nenes estaven ateses per religioses: Nostra Senyora dels Dolors –oberta l'any 1815– i Sagrat Cor de Maria –1830–. Amb la desamortització dels bens de l'església decretada el 1835, l'Estat cedí a l'Ajuntament les dependències de l'antic monestir benedictí. L'any 1841, s'inaugurà, on havia estat el graner del convent, l'escola elemental superior. Tres anys més tard, es reconeixia que l'escola presentava molts inconvenients, com ara que a l'hivern el fred es feia insuportable i que l'entrada es veia “*indecente*”. Moltes vegades es parlà de traslladar les escoles a un edifici més digne o a la mateixa casa de la vila. Els projectes, però, trigarien moltes dècades a fer-se realitat (JIMÉNEZ, 1988).

A **Calonge**, hi ha indicis d'existència d'escoles de minyons des del segle XVIII. És avançat el segle XIX que comencen a augmentar les notícies de mestres (AYMAR i DARNACULLETA, 2006. p. 123). L'any 1845 estava en funcionament l'*Escuela elemental completa de Calonge* a la qual, segurament, feia referència MADOZ. L'any 1852, ja apareix l'escola de nens instal·lada al castell. L'inspector Agustí Calzada qualifica d'insuficient el local i aquest mateix any es deci-

Seu de l'antiga escola pública de nens, en el carrer de Torres Jonama (abans carrer del Sol) de Palafrugell. Procedència: Arxiu Municipal de Palafrugell

deix traslladar l'escola a unes dependències de l'edifici de l'antic hospital de la vila, on romandrà almenys fins l'any 1936. Carme Serrano fou triada mestra de l'escola de nenes l'any 1855. **Santa Cristina d'Aro**, constituït com Ajuntament independent de Castell d'Aro l'any 1856, guarda memòria del nomenament del mestre J. Godó, l'any 1855 (ESPINÀS, 1987).

Les dades que tenim de **Torroella de Montgrí** (MARQUÈS, 1983) trameten la idea d'una vila els regidors de la qual tenien d'antic una certa preocupació per la instrucció dels seus habitants. L'Ajuntament ja tenia alguna estructura d'escola municipal abans del segle XVIII. D'altra banda, els agustins –establerts a Torroella des del 1396–, donaven lliçons de primeres lletres al seu convent i editaren llibrets-sil·labaris-catecismes per a ús dels alumnes. A més a més, hi ha constància d'altres mestres privats –alguns d'ells, clergues– que hi ensenyen a la vila. Ja entrats al segle XIX i abans de la llei Moyano, són nomenats mestres d'instrucció primària Benet Gimpera i Francesc Rogés. El primer fou anomenat mestre de l'escola primària superior l'any 1841. Tenia un ajudant. L'Ajuntament mantenia, a més

a més, una escola de llatinitat (ensenyament secundari) dirigida per Francesc Detrell.¹

El gran canvi es produí quan, amb la promulgació de la llei d'educació de l'any 1857, l'escolaritat es fa obligatòria i universal. L'Estat legislava, però no es comprometia: *"Estas escuelas (públicas) estarán a cargo de los respectivos pueblos, que incluirán en sus presupuestos municipales, como gasto obligatorio, la cantidad necesaria para atender a ellas."*² La conseqüència d'aquesta imposició va ser que els ajuntaments, mancats de financiació, s'haurien de fer càrrec de pagar als mestres (mestre per als nens i mestra per a les nenes), buscar un local per a escola de nens i un altre per a escola de nenes i un habitatge per als mestres. Resultat: molts municipis farien el possible per estalviar despeses que molts d'ells consideraven innecessàries, com, per exemple, una escola per a nenes. Es podria deduir quina era la valoració social dels mestres i de l'ensenyament a partir de l'interès que posaven les autoritats municipals a proporcionar un lloc digne per a ser utilitzat com a escola. Els espais destinats a escoles eren lluny de ser uns llocs saludables i agradables. Pot ser il·lustratiu reproduir un tros d'un text burleta publicat pel *Diario de Gerona* de 18 d'abril de 1890. Pren com a tema de mofa la ignorància de l'alcalde, la corrupció política, l'escola i els mestres:

—¿Y por instrucción pública, (cuánto tienen presupuestado)?

—Nada, casi. Ahí tenemos un maestro y una maestra, que viven "al pelo"; no se les debe más que el último ejercicio.

—¿El último ejercicio?

—Sí, lo que va de año económico; pero en cuanto sobrevienen unas elecciones, se les liquida. Vamos, quiere decirse, que se les encierra en la cárcel hasta que termina la «tienta» ó el escrutinio, o lo que sea.

—¿Pero, hombre, también a la maestra?

—Para que acompañe a su esposo de primera enseñanza.

—¿Dónde está la fuente?—preguntaba el delegado al alcalde, recorriendo la población.

1 Arxiu Històric Torroella de Montgri, carpeta 330, Llibre d'Actes de la Junta local d'Instrucció pública, 1841.

2 *Ley de Instrucción Pública* 9/09/1857, art. 97.

Y el alcalde respondió:

-Es un "aguaducho" subterráneo.

-Quien dice "aguaducho", dice «acueducto», aunque esté mal dicho.

-¿Y el empedrado de que usted hablaba? ¿También es subterráneo?

-Mire,usted, hicimos una «trasparencia de crédito», y aplicamos esa cantidad a recomposición de la escuela de niños.

-¿Está ruinosa?

-No; se hundió parte del piso de arriba y sacaron al maestro blanqueado; parecía un payaso; nos hizo reir a todos. Quitaron después los escombros y quedó la casa al natural; con un solo piso.

-¿Y entonces qué han hecho ustedes?

-Pues coger las aguas al maestro...

Eduardo de Palacio

Per la diferència que hi ha amb els nostres centres escolars actuals, cal fer un enorme esforç d'imaginació per arribar a tenir una representació aproximada de com era el lloc que servia d'escola al segle XIX i fins ben avançat el XX. I això era tant a les ciutats com als pobles i tant a Catalunya com a qualsevol altra zona de l'Estat. No hi havia ni la llei va preveure un model d'escola o un protocol d'espais mínimament necessaris o convenients per a l'ensenyament. No s'elaborà una guia de requisits de l'emplaçament o de seguretat o higiènics que haguessin de tenir els locals que serviren d'escola. No es parlà de nombre d'alumnes ni de materials pedagògics imprescindibles per tal de facilitar l'ensenyament dels mestres i l'aprenentatge dels alumnes. I, lògicament, sovint els comentaris dels inspectors fan coincidir el mal local i les condicions pedagògiques de l'escola amb l'endarreriment de l'ensenyament.

2. TIPUS D'ESCOLES PER A NENS AL SEGLE XIX

2.1. CLASSES D'ESCOLES PRIMÀRIES

La llei Moyano d'educació, recollint la realitat existent, distingia diverses classes d'escoles primàries en funció dels aprenentatges que dispensaven. En primer lloc diferenciava les escoles primàries completes de les incompletes. El programa o currículum de l'escola

completa comprenia: doctrina cristiana i història sagrada, lectura, escriptura, principis de gramàtica castellana, principis d'aritmètica i breus nocions d'agricultura, indústria i comerç. Quan no s'ensenyaven totes aquestes matèries, es considerava que l'escola era incompleta. A més, hi podia haver una primera ensenyança completa superior, la qual cosa afegia al programa de l'escola completa: principis de geometria, dibuix lineal i agrimensura, rudiments d'història i geografia i nocions generals de física i d'història natural. A la comarca del Baix Empordà, la totalitat de les escoles eren completes l'any 1864. Hi havia escoles elementals superiors a Calonge i Sant Feliu de Guíxols. Més tard, es va crear una altra superior a Palafrugell. No hi havia cap escola superior per a nenes.

2.2. LES ESCOLES DE PÀRVULS

Els sis anys era l'edat legal a partir de la qual l'escolarització dels nens era obligatòria. L'atenció educativa dels nens i nenes amb edats inferiors als sis anys no tenia una regulació específica. La llei Moyano es limità a afirmar que *"el Gobierno cuidará de que por lo menos en las capitales de provincia y pueblos que lleguen a 10.000 almas, se establezcan además escuelas de párvulos"* (art. 105). El concepte de *pàrvul* era molt ample, ja que, d'una banda, les escoles elementals permetien tenir alumnes menors de sis anys en nombre considerable, i, de l'altra, els parvularis tenien alumnes majors de sis anys. L'any 1861, per exemple, el mestre de l'escola elemental de Torroella de Montgrí manifestà que tenia 180 alumnes, dels quals 60 eren menors de sis anys. La posada en marxa dels parvularis està estretament relacionada amb la demanda d'aquest tipus d'institucions per part de les mares treballadores, coincidint amb processos d'industrialització i de la incipient i progressiva incorporació de la dona al treball remunerat fora de casa. Sant Feliu de Guíxols obri el primer parvulari públic conegut del Baix Empordà. Era l'any 1861 i el primer mestre parvulista fou Agustí Viñas i Clarà. Viñas afirmà tenir 141 alumnes matriculats al seu parvulari, dels quals 77 tenien entre sis i deu anys. Poca pedagogia es podia fer amb aquesta quantitat d'alumnes i amb aquesta barreja d'edats! El local que servia de parvulari, descrit pel mestre Viñas, ens dona una idea encertada de com eren els parvularis i les escoles

fins ben entrat el segle XX: *“En la planta baja del exconvento de San Benito, situado al sur de la villa, se halla el salón escuela de párvulos en buen estado, pero escaso de luz y muy reducido si se atiende al número de niños que a él concurren (141). Dicho edificio no tiene más dependencias pertenecientes a la escuela de párvulos que una letrina en estado regular y un mal patio.”* Tant la distribució de l'espai destinat a parvulari, com el curriculum, com el material pedagògic eren equivalents a l'existent en una aula-escola ordinària i res deixava entreveure que s'havia pensat alguna adaptació a l'edat de l'alumnat. Trenta anys més tard, el 30 de setembre de 1891, era nomenada mestra de l'escola de pàrvuls de la Bisbal Adela Trayter. *Doña Adela* seria una gran pedagoga de pàrvuls, revolucionant el tractament educatiu del parvulari.

2.3. LES COSTURES

Un tipus d'establiment per a nens i nenes força habitual a les ciutats i als pobles eren les “costures”, conegudes a la resta d'Espanya com a *“escuelas de perrilla”* (pel cost diari que havien de pagar els nens) o “casas de amiga” o, simplement, “amiga”. El baix preu d'aquest servei el féu assequible a amples capes populars. No estaven considerades com a escoles, encara que les criatures passaven una bona part del temps cantant cançons, recitant oracions i iniciant algun tipus d'aprenentatge. Les portaven dones sense titulació acadèmica, però de confiança del veïnat, utilitzant alguna dependència de casa seva. Tenien com a objectiu tenir cura de nens i nenes mentre les mares treballaven en ocupacions diverses. Un cop arribaven a l'edat adient, els nens ingressaven a l'escola, quan hi havia al poble escola de nens, i les nenes aprenien el que podien de lletres i nombres o de cosir, fins que abandonaven la costura per ajudar a les feines de la llar. Les costures ompliren la manca d'escoles per a nenes, i quan se n'anaven creant, es reconvertiren en parvularis o guarderies. La seva supervivència s'allargà durant bona part de la segona meitat del segle XIX i, en alguns llocs, fins ben entrat el segle XX. Tampoc l'espai era molt adient a la seva funció. La mestra Pilar Pascual criticava les costures a la premsa barcelonina del 1870: *“Reuniones de niños de uno y otro sexo, todos de tierna edad, al mando de una mujer ignorante, mal llamada maestra y cuyas reuniones tienen el nombre de amigas en Murcia y Andalucía,*

y de costuras en otros países. Sea dicho de paso, nada más absurdo que llamar costura a un sitio en que no se hacen nunca costuras, ni ninguna clase de labores, a lo sumo una media mal trabajada y peor dirigida. En estas escuelas, o lo que sea, se agrupan en un húmedo patio, o en un estrecho e insalubre cuartucho niños de tiernísima edad de uno y otro sexo, y niñas ya más grandecitas: los primeros están en polleras, en sillitas agujereadas del asiento, y hasta en cunas los hemos visto; y por única defensa para toda clase de peligros, suele haber una especie de rastrillo, para que los que tienen la dicha de poder levantarse y andar no corran por la calle o rueden por la escalera.”³ L'any 1866, ja implantada la llei Moyano, i amb bastants escoles de nenes funcionant, l'inspector del Baix Empordà, Agustí Calzada, a l'hora de donar dades estadístiques d'escolarització de nens i nenes, afegí una observació: “No se hace mérito de una especie de salas de asilo a donde concurren párvulos de ambos sexos, dirigidas por mujeres que en el país llaman “amigas” y cuya principal ocupación es tener cuidado de las criaturas que se les confían, enseñándoles, las que más, los primeros rudimentos de doctrina. En la provincia (de Girona) hay muchísimas de éstas mujeres. Solamente en la capital se cuentan trece.”⁴ És probable que moltes escoles privades per a nenes a les quals ens hem referit anteriorment a la llei Moyano foren costures.

3. ELS EDIFICIS QUE SERVIEN D'ESCOLA

Les descripcions que fan els mestres del Baix Empordà de les seves escoles ens permet fer-nos una idea prou ajustada de com eren les escoles en aquella època. L'escola es reduïa habitualment a un únic espai o aula –“salón de enseñanza” –, on es barrejaven nens de diferents edats i diferents nivells d'aprenentatge (caldrà esperar el segle XX per iniciar lentament la graduació de les escoles). Algunes escoles tenien una saleta adjunta on els nois guardaven els abrics, les gorres i altres objectes. No totes podien gaudir d'un petit pati d'esbarjo. Disposaven d'una comuna (våter) i una font. Com indicava la llei, els nois i les noies havien de tenir espais ben diferenciats. No cal dir que, si molts ajuntaments tingueren

³ Educación física de las niñas. II, El Monitor de Primera Enseñanza (Barcelona), núm. 25 (25 de juny de 1870), p. 198. (Citat per Esther CORTADA).

⁴ Arxiu U.B., Lligall 20/8/6/6: Orden Dirección Gral. Instrucción Pública para remitir datos estadísticos 1.ra enseñanza 1860-1865.

L'antic edifici (avui desaparegut) de les escoles públiques, que formava part del monestir de Sant Benet de Sant Feliu de Guixols, 1910. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols. Col·lecció Carme Arxer. Autor: desconegut

dificultats per facilitar un lloc digne per a l'escola dels nens, es pot deduir la resistència que generarà l'escola de les nenes. Però ara no tractarem aquest tema. Fins que no arribaren les congregacions religioses d'ensenyants, les escoles privades que estaven en mans de religiosos utilitzaven alguna dependència del convent per a aquesta finalitat. Les escoles privades regentades per mestres particulars habilitaven una o més habitacions dins del que era l'habitatge propi de la seva família. És per aquesta raó que aquestes escoles estaven més ben qualificades que les públiques quant a la seva aparença. Respecte de la il·luminació, l'horari de les escoles tenia en compte les hores de més il·luminació solar i es valorava molt que les aules estiguessin orientades al sud. Cal recordar que l'electricitat va arribar a les ciutats importants de la comarca a finals del segle XIX i s'hauria d'esperar al segle XX perquè arribés als pobles. És cert que abans s'havien instal·lat d'altres formes d'enllumenat. No seria, però, l'escola l'edifici més ben il·luminat ni el primer a ser-ho. Referit a l'adaptació al clima, les escoles acostumaven a tenir, en el millor dels casos, alguna estufa de cremar llenya o serradures, per tal d'escalfar l'aula els dies de fred. Cap mestre del Baix Empordà

no en fa referència. L'any 1880, es publicava dels pobles de Girona: *"Los intensos fríos de estos últimos días han alejado de las escuelas a muchos niños, lo cual no debe sorprendernos cuando es notorio que son pocos los establecimientos que reúnen los medios que la higiene prescribe para combatir las bajas temperaturas."*⁵. Quan s'acostava l'estiu, el problema era la calor. Quan l'any 1887 es volgué regular les vacances d'estiu, una de les raons apuntades era que *"no conviene a la salud del niño, durante los rigores del estío, la asistencia a las escuelas, cuyos locales carecen generalmente en nuestro país de las condiciones de amplitud y ventilación que la higiene recomienda."*⁶ La desamortització dels béns de l'església de 1835 empena pel govern de Mendizábal representà per a alguns municipis la possibilitat de disposar d'espais i edificacions que es podien destinar a finalitats culturals, com ara l'ensenyament. Els edificis desamortitzats del Baix Empordà que es van aprofitar per a l'ensenyament, a més a més d'altres usos, foren el monestir de Sant Benet de Sant Feliu de Guixols i els convents dels agustins de Torroella de Montgrí i de Palamós. Ara bé, podien ser espais grans, però ni estaven adaptats a l'educació ni era l'escola l'única usufructuària. Dels agustins de Torroella es digué (BARRAQUER, 1917): *"En la fecha de mis visitas, el claustro en su ala occidental amenazaba ruina, y estaba apuntalado, y en sus galerías bajas fabricaban sus artefactos unos cordeleros, mediante el pago de un módico arrendamiento al municipio. En el piso alto del ala oeste habitaban los guardias civiles; en el del ala norte habia instaladas las escuelas de niñas; en el del este las de niños; y en el ala sur del edificio, el gran refectorio, después de haber servido de sala de baile, servía, aunque medio destruido, para oficina del cobro de contribuciones y otras operaciones análogas. En el mismo convento se albergaba el Juzgado municipal. Tales destinos dan claramente a comprender que actualmente el convento pertenece al municipio."*

Quin era el referent o model qualificatiu de mestres i inspectors a l'hora de descriure la seva escola? Per exemple, quan el mestre de Begur escriu: *"El estado (de la escuela) es bueno, excepto el tejado, que no ofrece mucha seguridad, como se notificó al Sr. Gobernador de la provincia."* Quin era el seu patró quan el considera "bueno"?

5 Boletín de Primera Enseñanza 20/01/1880.

6 Real Decreto sobre Proyecto de Ley de 18/03/1887.

Els llibres de pedagogia que els mestres havien llegit i estudiat a l'Escola Normal eren els de Joaquín Avendaño (AVENDAÑO, 1880) i Mariano Carderera. Hom diria que, mentre escriuen sobre la seva escola, els mestres anaven repassant els manuals pedagògics com una guia, ja que repeteixen expressions d'aquests autors: ***Requisitos de los edificios destinados a escuela***: *Sin grande esfuerzo se deja conocer que uno de los primeros ha de ser que el terreno sea algo elevado, ventilado y bañado por el sol... Por igual motivo (higiene), debemos evitar la proximidad de los pantanos, cloacas y estercoleros. Siendo posible, no debe construirse tampoco un edificio para escuela entre casas, ni en la plaza pública, ni cerca de cuarteles y otros establecimientos que puedan influir en perjuicio de la salud o moralidad de los niños. Respecto a la posición del edificio, debe cuidarse mire por su fachada al naciente, a fin de evitar el frío del Norte y el calor del Mediodía. Por lo que hace a las antesalas, son necesarias a fin de que los niños puedan colocar las capas, sombreros y gorras, y para reunirse y entrar en orden a la escuela. Cada dos salones de escuela necesitan por lo menos un patio... Cada uno de los patios debe poseer también una fuente, tanto para que los niños beban, como para que pueda sostenerse la limpieza. Cuando en los patios no sea posible tener fuente, se colocará un depósito de agua en la antesala o cualquier otro punto para que sirva de fuente artificial.*⁷

Abans d'arribar a les particularitats dels edificis que servien d'escola a cada un dels pobles de la comarca, cal recordar que mig segle després de la promulgació de la llei Moyano, el 1902, el Conde de Romanones, ministre de Foment de qui depenia l'educació, feia aquesta descripció de les escoles de l'Estat: *"Hay escuelas confundidas con los hospitales, con los cementerios, con los mataderos, con las cuadras. Hay escuelas que sirven de entrada a un cementerio y los cadáveres son depositados en la mesa del profesor, antes del sepelio, para entonar los últimos responsos. Hay escuelas donde los pobres niños y niñas no pueden entrar hasta que no sacan las bestias, que van a pastar; hay escuelas tan reducidas que apenas hace algo de calor se producen en los niños desvanecimientos por escasez de aire y falta de ventilación; hay escuelas que es depósito de estiércol en fermentación y se le ocurre a alguna autoridad local decir que de esta suerte están*

7 AVENDAÑO, Joaquín de. *Manual completo de instrucción primaria*. 5a ed. Madrid, 1880, tom I, pàg. 236.

los niños más calientes en invierno. El inspector de una de las zonas de Cataluña denunció el hecho de que existe en su jurisdicción una escuela conviviendo con una cárcel, otra instalada entre un salón de baile y un café, y otra cuya única ventana se abre sobre un cementerio. Otro inspector habló de un local-escuela utilizado como toril cuando en el pueblo hay capeas". "En el 90% de los casos la escuela es la peor casa de pueblo. Aun resulta algo más lamentable; en muchos pueblos los propietarios aprovechan las vacaciones para posesionarse de los locales que habían dado en arrendamiento, y luego no hay medio de volver a abrir las escuelas porque nadie quiere ceder las casas para instalarlas". "En otros casos, en donde la iniciativa pública o privada se ocuparon de construir escuelas, el esfuerzo ha resultado inútil, porque la obligación de conservarlas, reservada a los Municipios no ha sido cumplida". "Otras veces los locales son destinados para usos distintos que para los que fueron construidos. En Orcera, en el edificio para escuelas, están instalados: en el bajo, un casino; en el principal, el Registro de la Propiedad, y las escuelas en el desván. En La Carlota, en el magnífico edificio que hizo construir Carlos III, está instalado el casino, que paga por la mejor y más grande parte del local dos reales diarios, y en cambio la escuelas está instalada en lo que fue cuadra del edificio". El 28 d'abril de 1905 es va publicar el Real Decreto de Subvenciones para la Construcción de Edificios Escolares. L'exposició de raons justificatives d'aquest decret, feta pel ministre Carlos María Cortazo, manifesta prou clarament la situació en què es trobava a tot l'Estat espanyol la realitat dels locals que servien d'escola: "Preséntase al Ministro que suscribe el espectáculo de penuria y viciosa desorganización en que se encuentran los locales destinados a la instrucción educativa de los niños en la mayoría de los municipios españoles. Ningún sistema pedagógico puede encontrar atmósfera propicia para su desarrollo, ningún maestro estímulo de actividad, ningún discípulo atractivo y complacencia, dentro de un medio en que la incomodidad, el abandono y la tristeza constituyen permanente y hasta ahora, no evitado consorcio."

A Catalunya, el gran mestre Pere Vergés, nascut el 1896, descrivia així els seus inicis escolars: "Fins que, no sé com, un matí, la mare em va acompanyar a la primera escola de la meua vida. Només en tinc el record d'una habitació petita i entenebrida, plena de quitxalla cridanera, i una eixida bruta on hi havia la comuna. A la

tarda ja no hi vaig tornar.” La segona escola va ser la de Don Macario (SALADRIGAS, 1973): “L’escola era una planta baixa, allargada i estreta, amb dues fileres de pupitres. Al fons de l’estança, muntada sobre una tarima, presidia la taula de Don Macario. Des d’on jo seia, el veia de lluny.” Al Baix Llobregat, l’inspector Bru Barnoya, el qual va ser pocs anys després director de l’Escola Normal de Girona, feia l’any 1861 una crítica generalitzada als ajuntaments de la comarca (BARRASA I CALERO, 2008): *“La generalidad de los Ayuntamientos de este partido guardan las debidas consideraciones a los maestros de sus respectivos pueblos, pero hasta ahora han mirado con cierta indiferencia el arreglo de las escuelas públicas de los mismos. Con el pretexto de economías sólo continuaban en los presupuestos municipales pequeñas cantidades para gastos de escuela y gastos extraordinarios; los cuales eran insuficientes para el completo arreglo del local que sirve de escuela y para completar el menaje y demás objetos de enseñanza.”*

4. ELS LOCALS ESCOLA AL BAIX EMPORDÀ A MITJAN SEGLE XIX

Les afirmacions fetes respecte de la situació generalitzada de les escoles del país, tant al conjunt d'Espanya com de Catalunya, ja permeten concloure que l'estat de les escoles no seria al Baix Empordà gaire diferent, és a dir, que les condicions en què es trobaven els locals que servien d'escola eren lamentables. Vegem el quadre següent elaborat a partir del resum presentat per l'inspector Agustí Calzada sobre les escoles de nens i nenes de la comarca l'any 1861. Només quatre locals d'escoles públiques de nens mereixen el qualificatiu de *“bueno”* (els dos locals de les escoles privades eren, en general, una habitació o part de les cases particulars).

I. Ciutat. Poble	Nombre alumnes	Nom del mestre	Local de l'escola	Observacions de l'inspector
Begur Escola pública	79	Pere Busquets	<i>“Malo”</i>	
Begur Escola privada	33	Francesc Pi i Plaza	<i>“Bueno”</i>	

Calonge Escola elemental	125	Miquel Montaner i Ros	"No hay"	
Calonge Escola superior	36	Josep Esteva i Quintana	"No hay"	"La enseñanza se da en el salón de la otra escuela."
Castell d'Aro	85	Abdó Mallol	"Sin concluir"	
Corçà	47	Raymund Guinart	"Algo ruinoso"	"La enseñanza progres a poco y hay poca asistencia a la escuela."
Cruïlles	21	Joan Teixidó	"Mediano"	"Convendría instar la construcción de locales para escuelas."
L'Estartit	49	Francesc Puigmitjà	"Pequeño"	"La Junta prometió inducir al ayuntamiento a construir locales."
Foixà	59	Jaume Ramon	"Malo"	"Se está acabando de construir el nuevo local."
La Bisbal Escola pública	192	Joan Clarà i Bigas	"Mediano"	"La mayor parte de los niños no reciben instrucción por falta de local. Se está acabando de construir el nuevo local. Va a establecerse otra escuela que comparta la enseñanza con este maestro."
La Bisbal Escola privada	60	Joaquim Barceló	"Inútil"	"Va a establecerse la escuela en otro local."

La Pera	36	Salvador Sagarra	"Bueno"	"La enseñanza no corre muy bien por la falta de asistencia de los alumnos."
La Tallada	17	Pere Sabat	"Indecente"	"La enseñanza está atrasada."
Monells	<i>"No hay escuelas. Se acordó la construcción de locales para escuelas."</i>			
Mont-ras	22	Joan Ignasi Callis	"Deteriorado"	"El local necesita grande reforma."
Palafrugell Escola pública	222	Joan Llaví i Serra	"Deteriorado y pequeño"	"Se acordó construir nuevo local."
Palafrugell Escola privada	37	Salvi Saballs i Massanet	"Bueno"	
Palamós Escola pública	75	Jaume Usall i Hostench	"Poco Satisfactorio"	"Se acordó construir nuevo local."
Palamós Escola privada	63	Joan Cama i Botet	"Caluroso"	
Palau-sator	32	Joan Barnosell	"No muy conforme"	"Se acordó reparar el local."
Pals	72	Joaquim Dalmau	"Bueno"	
Peratallada	58	Vicens Figueras i Sitjà	"Pequeño e insalubre"	"El local es malísimo."
Rupià	62	Lluís Malló	"Bueno"	
Sant Feliu de Guixols (parv.)	130	Agustí Viñas	"Pequeño"	"Se acordó mejorar el local."
Sant Feliu de G. Escola elemental	74	Manuel Coll i Roca	"Pequeño"	

Sant Feliu de G. Escola superior	40	Telesfor Yzal	"Deteriorado"	"El local se arregló el año pasado sin perdonar gasto alguno. Se acordó aumentar los discípulos en esta escuela."
Sant Feliu de Guixols Escola privada	40	Narcís Albert	"Regular"	
Sant Feliu de Guixols Escola privada	70	Aleix Sala	"Regular"	
Sant Joan de Palamós	68	Josep Juan i Sabat	"Pequeño y deteriorado"	"Los adelantos son pocos, debidos en parte al local. Se acordó mejorar el local."
Sant Sadurní	60	Benet Donada	"Pequeño y deteriorado. Malo"	"La enseñanza la impide lo malo del local. El local es sofocado, poco ventilado, aletarga y paraliza las facultades intelectuales de los niños."
Santa Cristina de Aro	29	Esteve Busquets	"Le falta lugar común"	"Se adeudan a varios particulares 4.680 reales que adelantaron para construir el edificio y convendría consignarlos en el presupuesto."
Torroella de Montgrí	124	Ramon Pi	"Deteriorado"	

Ullà	19	Josep Pagès	"Bueno"	<i>"Està bien montada esta escuela. Los padres ocupan a los niños en las faenas del campo en lugar de darles la instrucción."</i>
Ullastret (1862)	30	Ramon Pons i Viola		<i>"Es urgentísima la construcción de un nuevo edificio acordada por el Ayuntamiento."</i>
Verges	45		"Amenaza ruina"	
Vulpellach	40		No hay escuelas	<i>Los ayuntamientos de este distrito escolar acordaron construir locales: uno en Fonteta para niños y otro para niñas en Vulpellach.</i>

Elaboració pròpia a partir de l'informe de l'Inspector d'Ensenyament, Agustí Calzada (1861-1863).

En una situació semblant o pitjor es trobaven per les mateixes dates –entre 1861 i 1864– els edificis de les escoles de nenes: cap dels edificis destinats a escola pública no mereixen el qualificatiu de *"bueno"*.

2. Ciutat. Poble	Nombre d'alumnes	Nom de la mestra	Local de l'escola	Observacions de l'inspector
Begur	55	Teresa Fina i Domínguez	"Pequeño"	
Calonge	100	Teresa Busot i Peya	"Pequeño"	

Castell d'Aro	14	Dolors Llor		<i>"Se ha de montar esta escuela en otro local."</i>
Corçà	30	Carme Reig	<i>"Ruinoso y pequeño"</i>	
La Bisbal Escola pública	66	Raymunda Cremadell	<i>"Inútil"</i>	
La Bisbal Escola privada	29	Micaela Clarà	<i>"Mediano"</i>	
Palafrugell Escola pública	72	Teresa Burcet de Sabater		<i>"Se trata de construir un local para esta escuela."</i>
Palafrugell Escola privada	94	Germanes Terciàries de N. S. del Carme	<i>"Faltan luces y ventilación"</i>	
Palamós	30	Encarnació Andreu	<i>"Poco satisfactorio"</i>	
Pals	32	Eulàlia Terriscabris i Meroles	<i>"Mediano"</i>	
Rupià	38	Narcisa Palau	<i>"Inservible"</i>	<i>"No puede organizarse bien esta escuela hasta que haya un local más a propósito."</i>
Sant Feliu de Guixols Escola pública	214	Concepció de Villaespesa	<i>"Malo y ruinoso"</i>	<i>"Se trata de buscar otro local. La maestra reúne buenas cualidades y saca todo el partido posible de la mala disposición del local."</i>

Sant Feliu de Guixols Escola privada	110	Maria Geli	"Bueno"	
Sant Feliu de Guixols Escola privada	30	Maria Morell	"Bueno"	
Sant Feliu de Guixols Escola privada	70	Martina Sais Abelli	"Bueno"	
Sant Joan de Palamós	32	Agnès Solà i Moliner		"No adelantará la enseñanza mientras no haya otro local."
Sta. Cristina d'Aro	8	Cayetana Ortoneda		
Torroella de Montgrí	120	Teodora de Sant Joaquim		
Torroella de Montgrí	46	Silvia de Rementeria i Pi		
Cruïlles	13	Maria Teixidó		
Foixà	21	Paula Agustí	"Deteriorado"	"Debe mejorarse el local"
Sant Sadurni	9	Agnès Mestres	"Pequeño"	
Vulpellac	13	Micaela Clarà	"Malo"	

Elaboració pròpia a partir de l'informe del Inspector d'Ensenyament, Agustí Calzada (1861-1863).

4.1. LES ESCOLES PÚBLIQUES DE NENS DESCRITES PELS MESTRES

L'informe dels mestres que, com s'ha dit, era presentat i supervisat per l'inspector, formava part d'un extens protocol sobre el funcionament de l'escola. Alguna vegada l'inspector afegia algun comentari. Aquests documents, juntament amb els judicis expressats a les juntes d'ensenyament primari de cada poble en finalitzar la

PROVINCIA DE GERONA.		PARTIDO JUDICIAL DE <i>La Bisbal</i>	
PUEBLO DE <i>Pals</i>		DE <i>1491</i> ALMAS.	
Estado de la escuela <i>Elemental completa</i> de niños á cargo de <i>D. María Pruneda y Gorty</i> por el año de <i>1864</i>, en número <i>15</i>.			
OBSERVACIONES DEL INSPECTOR.		DATOS SUMINISTRADOS POR EL PROFESOR.	
<i>Conforme.</i>		1.ª—Situación, estado y dependencias del edificio.	
		<i>El edificio está situado en el centro de la villa, tiene regular ventilación y bastante luz, para el número de alumnos, agudado de pajaritos que sirven, se ve situado en buena altura, no apropiado de la villa, ni en una alquería que adosa al lado del edificio, pero la su situación es que muy conveniente para la profesora, un lugar cómodo y un huerto para el recreo de los niños.</i>	

Inici de l'informe de la mestra de Pals Maria Pruneda (1864). Arxiu Històric UB. Lligall 19/4/1/4.

visita de la inspecció, s'enviaven posteriorment a la Universitat de Barcelona de la qual depenien escoles i mestres.⁸ Gràcies a aquesta documentació podem tenir una imatge molt ajustada de la realitat de les escoles de la comarca al segle XIX.

4.1.1. Escoles situades en llocs centrals del poble o ciutat

Alguns mestres fan constar una dada que, d'altra banda, era lògica: "El edificio está en el centro del pueblo (Jafre)." Alguns especifiquen el lloc concret: "El edificio está en la plaza (Begur)." "Está en la calle mayor de este pueblo (Bellcaire)." "El edificio de esta escuela está situado en la calle de S. Vicente, junto a la capilla de este nombre, en el punto más céntrico y más elevado de la población (Garrigoles)." "El edificio-escuela está situado al oeste de la calle de las Ánimas (Palafrugell)." "Se halla cerca de la Iglesia (Mont Ras)." El fet d'estar situada l'escola en un lloc cèntric no sempre era el més

⁸ Les cites dels mestres i inspectors estan tretes de l'Arxiu de la Universitat de Barcelona en diversos lligalls; principalment: 19/4/1/4, 19/6/2/2, 19/7/1/7, 20/5/4/10 i 26/11/1863.

aconsellable, com indicaven els manuals: *“El edificio está situado en el centro de la población, en una de las calles principales cual es la plaza pública. Tiene el inconveniente de pasar por allí mucha gente poco instruida profiriendo palabras groseras y de mala moralidad, las que aprenden la mayoría de los niños (Gualta).”*

4.1.2. Poques escoles estan en bon estat

Sols alguns mestres poden dir de les seves escoles que estiguin en bon estat. *“Se encuentra en buen estado, en el segundo piso de una casa de las mejores del pueblo (Bellcaire).” “Como dicho edificio es de reciente construcción se encuentra en muy buen estado (Calonge).”* Tanmateix, fins i tot aquells que així ho afirmen afegeixen informacions que fan dubtar del “bon estat” de la seva escola, com ja s’ha dit que afirmava el mestre de Begur. *“El edificio está situado al Poniente de la población en una de las casas aisladas y pacíficas que en dicha población hay, siendo además terreno elevado y bañado todo el día por el sol. Su estado no puede ser mejor, puesto que las obras de ensanche que en él se han hecho son de construcción reciente y expresas para el objeto a que está destinado. Consta de un solo salón capaz para ciento cincuenta niños, que recibe luz y ventilación por todos lados menos por los que miran al Norte y Este. No tiene patio ni antesala, tampoco fuente ni lugar común. Pero, en cambio, hay un huerto contiguo y propio de dicho edificio que lo reemplaza, y a la distancia de cien metros, una rica fuente que con cántaros comprados al colmado, los niños van a ella, sacan y llevan el agua suficiente, tanto para mantener la limpieza de la escuela, como para beber, siempre que alguno de los referidos niños lo necesita (Pals).” “El edificio está bastante deteriorado, así como la habitación del maestro; pero el salón escuela está bien conservado, la sala contigua y ante-sala está enladrillada, tan gastado que hay ladrillos que no tienen un canto de duro de grueso: dicho edificio fue convento y está cedido al ayuntamiento para la Instrucción pública (Torruella de Montgrí).” “El salón destinado a escuela se halla en buen estado. No hay antesala (Santa Cristina d’Aro).”*

4.1.3. Edificis escoles que no reuneixen condicions

La majoria de mestres exposen les pèsimes condicions en les quals havien de treballar. Algunes escoles no reuneixen les

condicions imprescindibles per desenvolupar l'ensenyament. "No reúne condiciones convenientes porque el techo es bajo y no hay lugar suficiente para los niños [39 alumnes]. Consta de una sala que es parte de una casa habitada por su dueño. El edificio es faltado de luz puesto que hay una sola ventana y en tiempos de vientos fuertes las corrientes no permiten abrir la ventana, resultando de aquí que, siendo oscuro, no se pueden dar los resultados que serían de esperar (Albons)." A Castell d'Aro, és l'inspector qui recorda: "El local destinado a escuela de niños carecía por completo de las más pequeñas condiciones higiénicas y pedagógicas que se requieren en esta clase de locales, ya por lo excesivamente húmedo, por lo reducido y por la carencia casi absoluta de luces; que tal estado de cosas no podía continuar."⁹ I a Mont-ras, diu el mestre que el local es "muy húmedo cuya humedad es muy desfavorable a la salud de los niños. Contiene un solo salón y reducidísimo por el número de niños que concurren en la escuela. Carece de antesala para la colocación de gorros y otros objetos de los niños. No hay fuente ni pozo para tener agua por los mismos, así es que se ha de mandar a un niño vaya por ella con un cántaro en la fuente del pueblo (Mont-ras)". "El edificio está situado en el N.E. de la población en una de las calles de más tránsito. Su estado es muy poco satisfactorio puesto que no reúne casi ninguno de los requisitos para el objeto a que está destinado. Consta solamente de una sala rectangular, incapaz para los niños que ordinariamente concurren. Situada en la planta baja del edificio y elevada cosa de un pie sobre el nivel del suelo. No recibiendo más luz y ventilación que por el Mediodía, y aún ésta muy escasa; lo que es causa de que sea caluroso y frío por demás en las respectivas estaciones y sobradamente insalubre (Peratallada)." El mestre de la Tallada, Pere Sabat, és contundent: "Es escaso de luz; libre de pantanos, apartado de cuarteles y plazas públicas; pertenece a dueño particular y está alquilado por el Ayuntamiento; está algo indecente; hay antesala para la colocación de gorros; y para la enseñanza hay un salón solo; lugar común no lo hay; habitación para el profesor no hay, ni tampoco patio ni agua y esta se saca de un pozo del común distante como quinientos pies." A Sant Feliu de Guíxols, el mestre Telesfor Yzal, que tenia l'escola al monestir de Sant Benet, exposà: "El salón-

⁹ Arxiu Municipal Castell-Platja d'Aro, lligall A 105, Juntas locals d'Instrucció Primària.

escuela-superior está en la planta baja de dicho edificio, tiene una forma rectangular, es bajo de techo, de mala ventilación, de escasa luz, y poco apropiado al oficio al que se le destina; su pavimento está enladrillado; su techo es bóveda agrietada en casi toda su longitud; tiene una antesala de cortas dimensiones y sus aberturas son tres cuyas puertas y ventanas están sumamente deterioradas." El mestre de Verges escrivia de l'escola: "Se halla en estado peligroso a motivo de amenazar ruina la pared del edificio de la parte de poniente. No tiene antesala ni habitación para el maestro; no tiene fuente ni escusado." L'inspector afegí: "El local está en mal estado, no obstante que no ha mucho fue reparado." A l'acta de la junta jocal d'ensenyament de Palau-sator quedà reflectit: "El Sr. Inspector hizo presente que había notado en la bóveda que sostiene el pavimento del aula una grande hendidura que indica tal vez está próxima a desplomarse y, en este supuesto, pidió se hiciese reconocer por peritos y se reparase en caso necesario con toda premura para evitar una desgracia." La premsa de Girona reproduïa l'any 1887 (*La Nueva Lucha*, 22/12/1887) les conclusions de la Junta Provincial d'Instrucció Primària: "Significar al Alcalde de Regencós que por si dentro de quince días no dispone las obras de reparación necesarias en la escuela publica se acudirá contra él al Sr. Gobernador civil para lo que haya lugar." El *Boletín de Primera Enseñanza* (17/01/1888) de la província de Girona donava més detalls: "¿Cómo va a resolverse el asunto entre el Alcalde y el Maestro de Regencós? Sabemos que en aquella escuela los niños no pueden escribir, a falta de local, y que algunos deben sentarse en el suelo. En tres sesiones distintas la M. I. Junta provincial ha ordenado se practiquen en aquella escuela las obras de reparación necesarias y, a pesar de haber expirado el plazo concedido, sabemos que nada se ha conseguido. Valiente alcalde."

4.1.4. Escoles sense espai suficient per als alumnes

A més dels mestres d'Albons i Sant Joan de Palamós, d'altres mestres ho expressen. "Es muy limitado este salón respecto del número de niños que asisten, lo cual impide la formación de los niños en los semicírculos, y no se puede adoptar un buen sistema (Jafre)." A Palafrugell, el mestre Joan Llavià tenia en un local 270 alumnes. Tant ell com l'inspector afirmaren: "El local es muy reducido para el crecido número de niños matriculados. A Garrigoles, va ser l'inspector

Agustí Calzada qui afegí als comentaris del mestre: *"El aula es reducida, inconveniente que, por ahora, no se puede evitar porque no hay otra en el pueblo ni el ayuntamiento cuenta con recursos para construir una nueva."*

4.1.5. Escoles sense font ni pou o sense comuna o pati de jocs

A més de Pals, ja citat anteriorment, on no hi havia ni pati ni font, el mateix passava a les escoles de la Tallada, Mont-ras i a Ullà. A Castell d'Aro es va fer un edifici nou per a escola, però, *"en el edificio no hay fuente ni pozo y cuando se necesita agua van los niños a sacarla de un pozo muy inmediato a la escuela."* Semblant del que passava a Palamós: *"No tiene patio ni fuente y para tener agua se emplean cántaros."* A Gualta, l'escola *"carece de letrina, fuente y habitación para el maestro."* L'inspector deixà constància al llibre d'acords de Gualta de 22 d'octubre de 1863 que *"en la casa de este común destinada para la enseñanza de los niños se necesitaban las mejoras siguientes: recomposición del tejado con el objeto de quitar algunas goteras, cubrir el techo del aula con yeso, reparación del enladrillado de la misma, construcción de dos ventanas nuevas con cristales y de una letrina que hace mucha falta."*

4.2. LES ESCOLES PÚBLIQUES DE NENES DESCRITES PER LES MESTRES

Va costar molt i va ser molt lent el compliment de la llei que obligava els municipis a habilitar escoles per a nenes. A sobre, l'Escola Normal femenina de Girona no es va crear fins al 1914. Les noies que volien tenir el títol de mestra s'havien d'examinar com a lliures a l'Escola Normal masculina o anar a estudiar a Barcelona o a d'altres capitals que en tinguessin. L'inspector no deixava de recordar als alcaldes l'obligació de crear escoles per a nenes. Anys després de la promulgació de la llei, encara Albons, Bellcaire, Garrigoles, Gualta, Mont-ras, Palau Sator, no tenien escoles per a nenes.

4.2.1. Poques escoles estan en bon estat

Igual que els varons, algunes mestres reconeixen que, malgrat certes limitacions, l'escola és acceptable: *"El local escuela está situada en la calle del Sr. Pujol, al sur del pueblo. El estado, tanto de*

la escuela como de la habitación que está anexa a la escuela es bueno. Aunque el salón es algo reducido [tenia 73 alumnes matriculades] y carece de antesala. Al sur de la escuela hay un patio jardín bastante regular (Begur).” Agnès Solà, la mestra de Palamós, per la seva banda, anotava l'any 1864: *“Hay un solo local para la escuela, suficiente para 40 niñas [en tenia 46], con luz suficiente y el lugar común está colocado de suerte que no puede viciar el aire de la escuela. En este mismo edificio está la habitación para la profesora, habiéndose dado por inútil al ser reconocido, mas se volvió a rehabilitar previas algunas recomposiciones que en él se hicieron.”* De l'escola de Pals: *El edificio se encuentra en buen estado, es una casa alquilada y que además del salón destinado para la enseñanza, aunque muy reducido (tenia 61 alumnes), contiene habitación para la profesora, un lugar común y un huerto para el recreo de las niñas.* La mestra de Torroella, Sílvia de Rementeria, no està del tot descontenta: *El salón-escuela es bastante caliente en verano, pero se puede graduar su temperatura abriendo las comunicaciones que tiene con dos galerías contiguas.* Tanmateix, el vell edifici dels agustins requeria reparacions continuades. L'any 1885, en ocasió d'una acumulació extraordinària de gent a l'aula, s'ensorrà la galeria del claustre provocant nombrosos ferits. Per sort no va haver-hi desgràcies greus. La junta local d'ensenyament reconegué que *“el edificio escuela pública de niñas amenaza ruina (y habrá que hacer obras) para que algún día no se tenga que deplorar una catástrofe que llenaría de luto y desconsuelo a gran número de familias.”*¹⁰ L'escola de nenes s'hagué de tancar per ordre del govern civil de Girona, ja que l'Ajuntament volia compatibilitzar les obres de reparació amb l'assistència de nenes a l'escola.

4.2.2. Edificis escoles que no reuneixen condicions

De l'escola de nenes de la Bisbal, l'inspector Agustí Calzada consignava l'any 1861 que el local era “inútil”. 25 anys més tard, el 10 de gener de 1886, publicava *El Eco Bisbalense* en ocasió de la visita de l'inspector Ricard Tena: *“Ha visitado, acompañado de la Junta local, las escuelas públicas y privadas. Habiendo notado las malísimas condiciones de los locales de las escuelas públicas de niñas, ha sabido con gusto, conforme hemos indicado anteriormente.*

¹⁰ AHM, Llibre d'Actes de la Junta local d'Instrucció Primària, 5/01/1885 i 11/04/1885.

que el Ayuntamiento trata de construir para todas las escuelas... A Palafrugell, malgrat la inicial descripció que fa la mestra Teresa Burcet: "El edificio está destinado en la calle dels Valls; su estado es bueno y con bastantes luces." Alguns comentaris posteriors no són tan favorables. L'any 1896, l'inspector Adrià Larrea anotà: "Locales de escuelas: son regulares los de las escuelas públicas, exceptuando el de la de niñas de la Sra. Pons, que tiene un horno de cocer pan al lado, que le comunica demasiado calor en algunas ocasiones y atraviesan muchos carros por el lugar que tienen de pasar las niñas. Convendría, si se pudiese, alquilar otro en diferente centro escolar, con objeto de facilitar la asistencia a las escuelas públicas de niñas que es muy escasa." Ja en el segle XX, el periòdic *La Crónica* (20/07/1904) comentava: "Cuando hemos querido conocer el grado de adelanto de una ciudad o pueblo, hémonos limitado a visitar los locales donde están instaladas las escuelas. Si alguien siguiendo el aludido sistema quiere visitar las de esta villa, le suplicamos, por nuestro buen nombre, se abstenga de penetrar en los lugares donde se da la enseñanza á las niñas." A Sant Feliu de Guixols, la mestra Concepció de Villaespesa signà l'informe sobre la seva escola de nenes a la qual assistien 214 alumnes: "Componen el local escuela tres piezas separadas. Dos de ellas amenazan próxima ruina y la otra carece de la luz suficiente. Reproduim, finalment, una notícia del *Diario de Gerona* de l'any 1891 (26/02): "El Alcalde de Ullastret se empeña en que la Maestra pública viva en una habitación inservible y que tenga la clase en un local que no reúne condición alguna para la enseñanza. Es el medio de que se valen los Alcaldes lugareños para que las Maestras se aburran y se marchen, y para que las escuelas no estén concurridas; por lo que llamamos la atención del Sr. Gobernador, esperando ordene al Alcalde de Ullastret el cumplimiento de su deber, teniendo que advertirle que la Maestra anterior dejó de existir por una enfermedad contraída en la misma casa a que hemos hecho referencia. La actual Profesora ha alquilado otra habitación que reúne excelentes condiciones, donde hay un espacioso local para la enseñanza, pero el Alcalde no permite se verifique el traslado de los muebles, favoreciendo así los intereses de un cacique amigo suyo en perjuicio de los intereses generales del pueblo."

4.2.3. Escoles sense prou espai per a les alumnes

Escrivia la mestra de Calonge: *“Una parte del grandioso pero mal dispuesto (edificio) que el Sr. Conde de Altamira posee en la plaza de la Constitución de esta villa, llamado Castillo del Duque, está destinado a la escuela de niñas.”* L'inspector afegí: *“Está bien esta escuela en todo menos respecto al local, que es reducido; falta que no puede subsanarse por no haber en la población otro edificio disponible más a propósito.”* I la de Santa Cristina d'Aro: *“Si bien el edificio se halla en lugar que reúne regularmente los requisitos higiénicos, tiene el inconveniente que el local destinado a escuela no es suficiente para contener el número de niñas concurrentes a ella, cuya circunstancia obliga a tener que destinarse otro local aparte exclusivamente para la enseñanza de labores.”*

5. PER CONCLOURE

Aquestes pàgines, que recullen algunes de les condicions en les quals s'implantà l'ensenyament al Baix Empordà i en què es desenvolupà la professió d'ensenyant al llarg de moltes dècades, volen ser també un homenatge als homes i dones que de forma moltes vegades anònima i sempre feixuga contribuïren des del magisteri a fer un país lletrat i educat.

BIBLIOGRAFIA

- AVENDANO, Joaquín de, *Manual completo de instrucción primaria*, 5a ed., Madrid, 1880, tom I, pàg. 236.
- AYMAR I RAGOLTA, J. i DARNACULLETA I POCH, M., L'ensenyament a Calonge (1732-1930) Miscel·lània Lluís Esteva, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, 2006, p. 123.
- BARRAQUER, Gaietà, Los religiosos en Catalunya durante la primera mitad del siglo XIX, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1917, tom IV, p. 95.
- BARRASA, Josep Lluís i CALERO, Rosario, Esplugues i l'ensenyament. Segles XIX i XX, Aj. d'Esplugues de Llobregat, 2008.
- BUSQUETS I BIARNÈS, J. i MOLERO I PARALS, J., L'ensenyament a Palafrugell. Ajuntament de Palafrugell, 1993.
- CORTADELLAS, X., SAURÍ, Concepció i SOLER, Santi (coords.), *Història del Baix Empordà*, Diputació de Girona, 2002.
- ESPINÀS I PINYOL, Noemí, "La formació del districte escolar de Santa Cristina d'Aro (1858-1903)", *Revista de Girona*, 1987, núm. 121, p. 80.
- FLORENSA I PARÈS, Joan, L'ensenyament a Catalunya durant el període liberal (1820-1823), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996.
- JIMÉNEZ, Àngel, Aproximació a la història de l'ensenyament a Sant Feliu de Guixols. Col·lecció Estudis Guixolencs, Ajuntament de Sant Feliu de Guixols, 1988.
- MARQUÈS, Salomó, "L'ensenyament a Torroella de Montgrí al s. XVIII", *Llibre de la Festa Major*, Ajuntament de Torroella de Montgrí, p. 28.
- L'escola Ruiz-Giménez. 75 anys d'ensenyament públic a Palamós (1933-2008), Ajuntament de Palamós, 2008.
- SALADRIGAS, Robert, L'Escola del Mar i la renovació pedagògica a Catalunya, Ed. 62, Barcelona, 1973.